

พระพุทธศาสนาจะดำรงความสำคัญได้อย่างไร ในสังคมทุนนิยมปัจจุบัน

อภิชัย พันธเสน

ศูนย์พุทธศาสนศึกษาได้จัดการเสวนาทางวิชาการ
ขึ้นเมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๕๘ ณ ห้องประชุม ๗๐๗
อาคารบรมราชมารีย์ ชั้น ๗ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มี
นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนาจากหลากหลายสถาบัน
เข้าร่วมการเสวนา ซึ่งศาสตราจารย์กิตติคุณปรีชา ช้างขวัญยืน
ได้เสนอปัญหาต่อที่ประชุม และศาสตราจารย์อภิชัย พันธเสน
เป็นผู้ตอบและนำเสนอเสวนา ซึ่งได้บทสรุปจากที่ประชุมที่เป็น
คำตอบและแนวทางดำเนินการที่สำคัญต่อพระพุทธศาสนา

ปัญหา

ทุนนิยมคืออสรูผู้ทรงมหิทธิานุภาพ
ปากของมันเสกมนต์ดำอันศักดิ์สิทธิ์ดุจเดียวกับ
พระเวทย์ที่มาจากปากของพรหม
มันเสกปาให้หายไปทั้งไว้แต่ภูเขาคิน
มันเสกภูเขาให้หายไปทั้งไว้แต่แผ่นดินเปล่าๆ
มันเสกน้ำและลมให้เป็นพิษ
มันเสกทุ่งนาให้เป็นเมือง เกะกะด้วยตึกน่าเกลียด
น่ากลัว
มันเสกเครื่องยนต์มาทำรถ เรือ โรงงาน ของใช้
ในบ้าน
มันเสกที่บันเทิงที่มัวเมา และที่เต็มไปด้วยเรื่องเพศ
มันเสกคนให้หลงใหลสิ่งของมันเสกด้วยบทรบรัดที่
ชื่อเทคโนโลยี

มันเสกคนให้บริโภคอย่างไม่บันยะบันยังจนเต็มไป
ด้วยโรคจากพิษของสิ่งของมันสร้างมาให้เสพ
มันเสกเงินมาให้คนบริโภคอนาคตของตนและ
ของลูกหลาน
มันทำให้ชนบทเหลือแต่คนแก่กับเด็ก คือเหลือแต่
คนบริโภคน้อยๆ
มันเสกให้คนหนุ่มสาว คนมีทุนรอนมาอยู่ร่วมกัน
ในเมือง
มันเสกให้ทำงานร่วมกันโดยมีพวกหนึ่งเป็นทาส
พวกหนึ่งเป็นนาย แต่ทุกคนก็ต้องบูชาเงินที่มันเสกไว้
ทุกถิ่นทุกฐานทุกบ้านทุกเรือน ทุกชนชั้น ทุก
การศึกษา พวกกันผลิต พวกกันบริโภคตามที่มันเสก
มีกำไรที่ได้จากการบริโภค มีการบริโภคที่ได้จาก
การผลิต
มีการผลิตที่ได้จากการผลาญทรัพยากรและทั้ง
พิษภัยเอาไว้
มนต์ที่มันเสกแม้คนของศาสนาเมื่อต้อง ก็พ่ายแพ้ได้
ขอให้ได้เสพ โรคก็ไม่กลัว ภัยก็ไม่กลัว พิษก็ไม่กลัว
คุกตะรางก็ไม่กลัว บุญบาปยิ่งไม่กลัว
แม้มันทำสิ่งดีๆ เช่นทำให้คนอายุยืนยาวก็มีใช่
เพราะเมตตาดารธรรม มันล้วนทำเพื่อผลประโยชน์และเพื่อ
ค้ากำไร
มนต์ของมันครอบงำไปทั่วโลก ครอบงำรัฐ ครอบงำ
จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน

ที่สำคัญครอบงำใจคน พระพุทธศาสนาก็ถูกมันครอบงำไปแล้วหลายส่วน

สิ่งที่ถูกครอบงำจะกลับมีอำนาจเหนือสิ่งที่ครอบงำได้อย่างไร

พระพุทธศาสนาจะดำรงความสำคัญได้อย่างไรในสังคมทุนนิยม

หรือว่าพระพุทธศาสนาจะพ่ายแพ้แก่สูตรตอนนี้

หรือว่าคุณค่าจะแพ้มูลค่า ศาสนาจะแพ้กิเลส สถาบันศาสนาจะแพ้บริษัท วิชาการธรรมแพ้วิชาโลก

พระพุทธศาสนาจะจากไป หรืออะไรจะทำให้พระพุทธศาสนากลับมา

นี่คือข้อปัญหาที่ศูนย์พุทธศาสนศึกษาเชิญท่านมาให้ปัญญา

ขอเปิดการเสวนา ขอให้ได้มาซึ่งความสำเร็จเทอญ

คำตอบจากศาสตราจารย์อภิชัย พันธเสน และที่ประชุมเสวนา

ปีนี้เป็นปีที่เราเข้าสู่ประชาคมอาเซียนเต็มตัว ประชาคมอาเซียนเน้น ๓ เสาหลัก ก็คือเรื่องความมั่นคงและการเมือง เรื่องวัฒนธรรมและสังคม และเรื่องเศรษฐกิจ ๒ เสาหลักแรก ไม่น่าจะมีใครให้ความสนใจ ส่วนใหญ่ไปมองเรื่องเสาหลักที่ ๓ คือ เศรษฐกิจ ในการมองเรื่องเศรษฐกิจ สิ่งหนึ่งที่ทุกคนมองและให้ภาพแก่ทุกคนในอาเซียนก็คือ เราจะมั่งคั่งมากขึ้นในทางเศรษฐกิจ เหตุผลก็คือ เนื่องจากประเทศอาเซียนหลายประเทศยังมีทรัพยากรอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศ สปป.ลาว ซึ่งมีพลเมืองไม่มาก และยังมีทรัพยากรมาก ประเทศเมียนมาร์ซึ่งปิดประเทศไปนาน ทรัพยากรก็ยังไม่ได้ออกไปมากนัก และบางคนก็มองไปที่กัมพูชาด้วย นอกจากทรัพยากรแล้ว ก็มองไปที่แรงงานราคาถูกในหลายประเทศ ประเทศบางประเทศมีเทคโนโลยีที่สูงกว่า มีทุนมากกว่า ก็สามารถที่จะใช้ปัจจัยเหล่านี้มาเพิ่มการผลิตให้ได้มากขึ้น เพราะฉะนั้นก็จะพูดถึง

เรื่องการค้าขาย แต่จะถามว่าใครจะได้ประโยชน์มากน้อยแค่ไหน เป็นอีกเรื่องหนึ่งเพราะว่า เนื่องจากมักพูดรวมๆ กันว่า ทุกคนก็จะได้ผลประโยชน์เพราะผลผลิตโดยรวมเพิ่มมากขึ้น แต่ภายใต้บริบทของสังคมที่ใช้ทุนเป็นปัจจัยการผลิตหลัก คนที่มีทุนมากกว่าก็จะได้ประโยชน์มาก คนที่มีทุนน้อยก็จะได้ประโยชน์เช่นเดียวกันแต่ว่าประโยชน์น้อยกว่ามากโดยเปรียบเทียบ ประโยชน์ในที่นี้หมายถึงประโยชน์ในทางเศรษฐศาสตร์ เพราะฉะนั้น ในกรณีนี้คือถ้าหากเรายังไม่รวมกันเป็นประชาคมอาเซียน เราอาจจะมีโอกาสที่จะกำหนดนโยบายภายในประเทศของเราเช่น ในประเทศไทยเรา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้ และพยายามแนะนำให้คนไทยดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง แต่ว่าเมื่อเข้าไปอยู่ในชุมชนอาเซียน สิ่งที่เราโหยหากันก็คือ นักลงทุนจากต่างประเทศ รองนายกรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจกล่าวว่า ถ้าจะให้รายได้ประชาชาติของเราโตประมาณ ๔-๕% ทุกปี จะต้องทำให้ประเทศไทยเป็นเศรษฐกิจการค้า (trade economy) ซึ่งถ้าหากเรายังจำพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ว่าเมื่อพระองค์ทรงอธิบายเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง พระองค์ตรัสว่าเพราะเราเป็นเศรษฐกิจการค้ามากจนเกินไป แต่ไม่ได้ปฏิเสธว่าไม่ควรจะมีการค้า

ทิศทางทุนนิยมนั้นเป็นตัวอย่างสำคัญในการสั่นคลอนความสุขจากการมีชีวิตแบบสมถะ ซึ่งเป็นจุดใหญ่ใจความของพุทธศาสนา รวมทั้งศาสนาที่สำคัญอื่นๆ ในโลกนี้ แม้กระทั่งคอมมิวนิสต์ซึ่งเป็นตัวปฏิปักษ์กับทุนนิยมก็ยังสั่นคลอน เนื่องจากให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมด้วยเช่นกัน อีกทั้งละเลยในมิติจิตวิญญาณ เราจึงควรถามว่าทุนนิยมคืออะไร เรื่องนี้ที่ทุกคนที่เรียนปรัชญามาก็ควรจะทราบว่ ทุนนิยมเป็นลัทธิทางเศรษฐกิจที่อธิบายโดย มาร์กซ์ ว่าทุนนั้นเป็นรูปแบบการผลิตที่มีทุนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุด (mode of production) โดยอธิบาย

จากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ว่า เราเริ่มจากสังคมคอมมิวนิสต์แบบบุพกาล (Primitive Communism) ที่คนหาอยู่หากินแล้วได้ของป่าหรือล่าสัตว์มาก็มาแบ่งกันกิน แต่เนื่องจากในอดีตนั้น แรงงานก็เป็นปัจจัยที่ตลาดแคลน เพราะฉะนั้นการจะผลิตได้มากๆ ก็ต้องมีแรงงานมากๆ ในครอบครัวก็พยายามมีบุตรกันมากๆ แต่ว่าถ้าจะให้ดีก็เมื่อไปเอาคนเผ่าอื่นมาเป็นทาส ซึ่งมีวิวัฒนาการจากสังคมคอมมิวนิสต์แบบบุพกาลมาเป็นสังคมทาส (Slave) มาร์กซ์พิจารณาเรื่องนี้โดยดูตั้งแต่ยุคอียิปต์โบราณมาจนถึงสมัยโรมัน ครั้นเรามีสังคมการเกษตรเจริญก้าวหน้า พื้นฐานของความมั่งคั่งก็มาจากการเกษตร ที่ดินก็เป็นปัจจัยสำคัญ ประกอบกับในช่วงนั้น หลังจากการล่มสลายของอาณาจักรโรมัน ก็เกิดมียุคมืดขึ้นในยุโรป แล้วก็ทุกคนก็ตั้งตนกันเป็นอัศวิน แย่งชิงกันถือครองที่ดิน มาร์กซ์เรียกยุคนี้นี้ว่า ศักดินา (Feudalism) หลังจากนั้นสถาบันกษัตริย์ก็เริ่มเข้มแข็ง เกิดมีรัฐชาติ มีการค้าระหว่างรัฐกับพ่อค้า มีการล่าอาณานิคม การสะสมทุนก็เกิดขึ้น นี่คือหน่ออ่อนของลัทธิทุนนิยม แล้วก็มีความร่วมมือระหว่างพ่อค้ากับกษัตริย์นี้คือรูปแบบของธุรกิจการเมือง ในยุคต้นๆ คือกษัตริย์กับนายทุนร่วมมือกัน โดยกษัตริย์ให้ความคุ้มครองทางการทหาร พ่อค้าก็ไปค้าขายมาแล้วก็แบ่งผลประโยชน์กัน เมื่อเกิดเมืองขยายตัว พ่อค้าขยายตัว สร้างเมืองขึ้นมา เริ่มที่จะมั่งคั่งร่ำรวย ก็มีการร่วมมือกับขานาโคนล้มสถาบันกษัตริย์ เพราะฉะนั้นลัทธิทุนนิยมก็ก่อตัวขึ้นมาพร้อมๆ กับลัทธิประชาธิปไตย ตรรกะของทุนนิยมก็อยู่ที่ว่าเมื่อทุนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุด การจะขยายการผลิต ก็ต้องมาจากการขยายทุน ซึ่งการจะขยายทุนดังกล่าวจะได้มาจากการสะสมทุน การสะสมทุนก็ต้องมาจากกำไร ซึ่งกำไรนั้นส่วนหนึ่งก็มาจากแรงงานส่วนเกิน คือส่วนที่แรงงานผลิตได้ทั้งหมด แต่ได้รับคืนไปเพียงบางส่วนที่เหลือนายทุนเก็บเอาไว้เอง เพราะฉะนั้น อย่างผู้ที่อพยพมาประเทศไทย เสือผืนหมอนใบ และสุดท้ายเขาก็ร่ำรวยเป็นเศรษฐีมหาเศรษฐีนั้น

ส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะว่าอาศัยผลประโยชน์แรงงานส่วนเกิน เพราะฉะนั้นใครที่ขยายตัวมาก มีธุรกิจใหญ่โตก็จะได้สะสมทุนได้มาก แต่ว่าก็มีเงื่อนไขอยู่ข้อหนึ่งก็คือว่าเมื่อทุนขยายเพิ่มมากขึ้น ผลตอบแทนต่อหน่วยก็ลดลงเพราะฉะนั้นเมื่อมีผลตอบแทนต่อหน่วยลดลงก็ต้องขยายขนาดของทุนให้เพิ่มมากยิ่งขึ้นอย่างต่อเนื่อง ก็จะทำให้การผลิตขยายตัว นอกจากนั้นถ้าจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีการจำหน่ายให้ได้มากที่สุด ถ้าจำหน่ายไม่ได้ก็จะขาดทุน เพราะฉะนั้นถ้าให้ขายได้มากก็ต้องมีการกระตุ้นให้เกิดการบริโภคเพิ่มขึ้นตลอดเวลา ฉะนั้นในขณะเดียวกันเมื่อระบบการผลิตเปลี่ยนจากระบบเกษตรกรรมซึ่งขึ้นกับดินฟ้าอากาศมาเป็นระบบอุตสาหกรรม การผลิตก็สามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ในหลายกิจกรรมนั้นสามารถผลิตได้ทั้งวันทั้งคืนโดยไม่ต้องหยุด จึงทำให้การผลิตขยายตัวได้อย่างรวดเร็ว เพราะฉะนั้นองค์ประกอบ ๓ ประการที่เรียกว่าทุนนิยม อุตสาหกรรมนิยม และบริโภคนิยมก็เกี่ยวพันกัน แล้วท้ายที่สุดก็อาจจะผลิตออกนอกผลมาเป็นวัตถุนิยมอย่างที่เรารู้จักกันจริงๆ แล้วในสมัยของมาร์กก็มีนักปรัชญาอีกค่ายหนึ่งตรงข้ามกับมาร์กก็คือเฮเบอร์ต สпенเซอร์ แต่ว่าทั้งสองคนก็เห็นว่าทุนนิยมนี้แม้มีปัญหา มีอุปสรรคแต่เขาสองคนก็เห็นว่าเป็นขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ แต่ว่าขณะนี้การเปลี่ยนผ่านก็ผ่านมา ๒๐๐-๓๐๐ ปีมาแล้วก็ยังไม่เห็นว่าทุนนิยมจะเปลี่ยนไปเมื่อไร เนื่องจากว่าทุนนิยมสมัยใหม่ไม่ได้เป็นทุนนิยมเหมือนสมัยในยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมของอังกฤษแล้ว มันก็มีการปรับปรุงตัวเอง มีรูปแบบที่สลับซับซ้อนมากขึ้น การที่จะพยายามตามให้ทันก็ค่อนข้างจะยากลำบาก นี่ก็เป็นข้อที่น่าสังเกตว่าขั้นตอนของทุนนิยมนี้คงจะอยู่ต่อไปอีกนานพอสมควร ไม่ใช่อยู่อะยะสั้นๆ แล้วสิ่งที่จะเป็นตัวการที่จะทำให้เปลี่ยนก็มีคนพูดกันหลายเรื่องนะครับ คือฝรั่งก็จะพูดถึง สังคมแห่งความรู้ เรียกว่า เศรษฐกิจที่เกิดจากความรู้ Knowledge Economy อะไรทำนองนี้ แล้วตอนหลังก็มาพูดเป็นเรื่อง เศรษฐกิจจากการสร้างสรรค์

Creative Economy แต่ในที่สุดแล้วไม่ว่าจะเป็นเรื่องความรู้ หรือว่าเป็นเรื่อง สร้างสรรค์ หรือที่เดี๋ยวนี้นักพูดเรื่องเศรษฐกิจจากระบบดิจิทัล Digital Economy ก็คือพยายามจะทำธุรกรรมทุกอย่างผ่านระบบคอมพิวเตอร์ทั้งหมด แต่ว่าทั้งหมดก็ยังเป็นรูปแบบภายใต้กรอบความคิดของทุนนิยมอยู่ดี ผู้เขียนเองตอนเขียนหนังสือเรื่องพุทธเศรษฐศาสตร์ก็จะคิดว่าถ้าหากว่าเราจะผ่านขั้นตอนทุนนิยมไปเราต้องก้าวไปให้ถึงสิ่งที่เรียกว่าปัญญาธิปไตยนะครับ แต่สำนักโคสเคาเรียกว่าบุญนิยม อันนี้ก็แล้วแต่คำจำกัดความ แต่ว่าในต่างประเทศจะพูดถึงเรื่องเศรษฐกิจทางเลือก แต่ว่าไม่ว่าจะพูดว่าอะไรก็ตาม การจะเปลี่ยนต่อไปให้ก้าวจากวัตถุนิยมนั้นคุณธรรมจริยธรรมจะเข้ามาเป็นองค์ประกอบสำคัญ ซึ่งมาจากวิทยาศาสตร์บนพื้นฐานของจิต ซึ่งต่างกับวิทยาศาสตร์กายภาพหรือว่าฟิสิกส์ที่เน้นการศึกษาความสัมพันธ์แล้วศึกษาสารและพลังงาน ในพระพุทธศาสนาจิตก็มีสภาพเป็นพลังงานที่สามารถอุบัติขึ้นได้ด้วยการทำงานร่วมกันกับสสารหรือว่าเรียกว่ารูป ฉะนั้นการทำงานของจิตก็เป็นลักษณะนามรูป ซึ่งถ้ามีแต่พลังงานโดยไม่มีสสาร ไม่มีรูปก็ไม่สามารถสังเกตการทำงานของจิตได้ นอกจากนั้นจิตยังสามารถพัฒนาได้อย่างไม่มีวันสิ้นสุด ดังนั้นความจริงสำหรับจิตที่มีการพัฒนาต่างกันจึงมีการรับรู้และการเข้าใจที่ต่างกันได้ ซึ่งประเด็นนี้วิทยาศาสตร์กายภาพอาจจะไม่เข้าใจ หรืออาจจะไม่ยอมรับ แต่ว่าถ้าเข้าใจก็อาจจะยอมรับได้ จิตที่ได้รับการพัฒนาสูงขึ้นก็จะเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นหรือดำรงอยู่ในธรรมชาติได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยที่จิตระดับต่ำกว่าไม่สามารถเข้าใจธรรมชาติของสิ่งต่างๆ ได้ลึกซึ้งเท่า แต่ตอนนี้เราก็ไม่มีเครื่องมือที่เป็นมาตรฐานที่จะมาวัดระดับการพัฒนาของจิตของใครมีการพัฒนาระดับใด แต่ว่าอาจจะจะมีผู้ซึ่งมีความสามารถเป็นพิเศษที่ยังรู้ได้และถ้ามีบุคคลนั้นก็สมควรที่จะเปิดเผย เพราะว่าการรับรู้ของจิตและการพัฒนาของจิตเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล เพราะฉะนั้นถ้ามีใครไปบอกว่าคนนั้นจิตถึงระดับนั้นระดับนี้ก็อาจ

จะถูกกล่าวหาว่าอวดอุตริมนุสสรธรรม เพราะฉะนั้นการประเมินการพัฒนาจิตก็คงจะเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล ตรงนี้มีความสำคัญมากเพราะว่าเป้าหมายของชาวพุทธเราก็คือสภาวะที่ปราศจากความทุกข์โดยสิ้นเชิงหรือเรียกว่านิพพาน แต่ว่าสภาวะนิพพานจะเกิดขึ้นหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับระดับการพัฒนาจิตของเรานั้นเองว่าจะพัฒนาสูงสุดได้ตามศักยภาพและดำรงอยู่ได้นานเพียงไร เหตุที่ทุนนิยมที่เราว่ากันมามากมาย ว่ามันเป็นตัวร้ายเป็นตัวพินาศ มันก็คงจะร้ายจริง แต่ว่าร้ายแบบที่มันซ่อนรูป คือมันไม่ใช่ภัยฆรรคมดา มันมาในรูปแบบต่างๆ เพราะในตัวของมันเองนั้นก็เปี่ยมล้นด้วยธรรม แต่ว่าการเพิ่มปริมาณสินค้าและบริการในท้องตลาดแล้วแถมมากับสินค้าด้วยก็คือฤทธิ์ คือความสะดวกสบาย เพราะว่าจริงๆ แล้วในสมัยโบราณพวกเราก็อยากจะมีฤทธิ์แล้วก็ไปฝึกจิตกันมากมาย แต่ทุนนิยมสามารถให้ฤทธิ์โดยที่เราไม่ต้องไปฝึกจิตให้ลึกซึ้งเลย เพราะฉะนั้นข้อนี้ก็เป็นเรื่องที่ต้องสนองความต้องการ ทุนนิยมได้มอบสิ่งที่คนสมัยก่อนไม่มีโอกาสได้สัมผัส ไม่ว่าจะเป็นหิวนิพพาน ตาทิพย์ หรือว่าทั้งหิวนิพพานพร้อมกัน สามารถเหาะเหินเดินอากาศ ดำน้ำไปยังพิภพบาดาล หรืออยู่ท่ามกลางเปลวเพลิงหรือความหนาวเย็น แล้วยังช่วยยืดอายุขัยได้ด้วย ก็ทำให้ชีวิตมีความสะดวกสบายและมีความยากลำบากในการดำรงชีวิตน้อยลง ความสะดวกสบายเหล่านี้คือสิ่งที่ทุนนิยมมอบให้สำหรับบุคคลบางกลุ่มบางพวกที่เข้าถึงทุน แต่ก็ไม่ใช่ทุกคน แต่อย่างน้อยที่เขาโฆษณาว่า “แอร์เอเชียใครๆ ก็บินได้” ฉะนั้นมันก็ทำให้คนจำนวนมากได้เหาะไปทีไหนที่นั่นโดยใช้เวลาไม่นาน เมื่อเป็นอย่างนี้ทำให้คนที่อยากมี อยากเข้าถึงความสะดวกสบาย และเชื่อว่าเป็นสิ่งเดียวกับความสุขปรารถนาที่จะได้รับ ทุนนิยมก็สามารถให้ได้จริงสำหรับคนจำนวนหนึ่งที่มีทุนมากพอ จึงเป็นการกระตุ้นให้ทุกคนหาเงินหาทองสะสมทุน เพราะฉะนั้นทุนนิยมก็ไม่ใช่เรื่องวัตถุแล้ว วัตถุนิยมก็เป็นเรื่องของฤทธิ์และความสะดวกสบายในชีวิตที่คนส่วนใหญ่ปรารถนา เพราะฉะนั้นทุนนิยมก็

สามารถให้ได้จริงสำหรับคนจำนวนหนึ่งแล้วก็ทำให้คนทั้งหมดเห็นว่าตนเองถ้าได้พยายามเช่นนั้นก็น่าจะได้สิ่งเหล่านั้นด้วย แต่ว่าสิ่งที่ทุนนิยมไม่สามารถให้ได้คือการแก้ปัญหาความทุกข์ที่เกิดจากจิตที่ถูกครอบงำด้วยกิเลสของตัวเอง อาจจะเกิดจากความโกรธ โลภ หลง รวมทั้งกามตัณหาทั้งหลายที่ก่อให้เกิดความอึดอัดขัดแย้ง หลายกรณีมีเงินก็ไม่สามารถซื้อได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความทุกข์ที่เกิดจากการยึดมั่นในตัวตนของเราเอง เมื่อทุนนิยมสามารถทำให้มีฤทธิ์มีความสะดวกสบายยืดอายุให้ยืนยาวยิ่งขึ้นก็ยิ่งทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่นในตัวเองมากขึ้น ความทุกข์ก็มีโอกาสเข้ามาเยี่ยมเยียนได้บ่อยขึ้นเนื่องจากว่ากิเลสของจิตของบุคคลเหล่านั้นก็จะถูกครอบงำด้วยกามตัณหาโดยสิ้นเชิง รวมทั้งการยึดมั่นถือมั่นก็จะเพิ่มมากขึ้น ในโลกของความเป็นจริงคงไม่มีอะไรที่เป็นขาวเป็นดำ คงจะต้องมีคนเข้าใจทุนนิยมแล้วก็ใช้ประโยชน์จากทุนนิยม ขณะเดียวกันก็มีความเป็นไปได้ที่คนลักษณะดังกล่าวเข้าใจพุทธธรรมและปฏิบัติตามไปด้วย ถ้าคนที่ทั้งสองอย่างคือเข้าใจพุทธธรรมเข้าใจทุนนิยมก็มีความเป็นไปได้ที่จะมีคนเข้าใจพุทธธรรมและปฏิบัติธรรมด้วย คนที่จะพ่ายแพ้จากสถานการณ์นี้ก็คือผู้ที่สละทุนนิยมอย่างสุดโต่งหรือว่าผู้ที่พยายามรักษาจารีตความเป็นพุทธโดยไม่พิจารณาว่าความจริงเปลี่ยนไปแล้ว ผู้เขียนอยากย้ำคำว่าจารีตเพราะว่าเมื่อเราพูดว่าวัดมีจำนวนน้อยลงหรือว่าวัดร้างมากขึ้น ผู้เขียนก็ย้อนดูว่าในสมัยก่อนคนที่เปี่ยมศรัทธาเมื่อเขามีเงินมากขึ้นๆ แล้วเขารู้ว่าในที่สุดต้องตายไปเขาก็อยากจะทำอะไรสักอย่างในชีวิตเขา เช่นคิดว่าอยากจะมีเสบียงสำหรับเดินทางต่อไปในอนาคต หรือว่าทำความดีให้สังคมก็แล้วแต่ ในที่สุดแล้วเขาก็เอาไปลงทุนสร้างวัดกัน แต่สมัยนี้มีลงทุนหลากหลายแล้วก็เมื่อลงทุนเสร็จแล้วก็จะได้ผลตอบแทนกลับมา ถึงแม้ว่าตัวจะตายก็ยังคิดว่าลูกหลานยังอยู่ก็จะพยายามส่งต่อไปให้ลูกหลาน ฉะนั้นพูดง่ายๆ คือว่าขณะนี้ทางเลือกในการลงทุนไม่ได้มีเฉพาะสร้างวัดอย่างเดียว

โอกาสในการลงทุนนั้นมีมากมาย ให้ทุนการศึกษา ให้ทุนโรงพยาบาล เป็นต้น ทำให้ทางเลือกมีมากยิ่งขึ้นแน่นอนว่าผู้ที่มีความรู้เข้าใจพุทธธรรมอย่างเคร่งครัดและประพฤติดำเนินตามแนวทางพร้อมกับฝึกจิตและพัฒนาจิตอย่างต่อเนื่องก็ย่อมจะมีภูมิคุ้มกันต่อระบบทุนนิยมได้ดีกว่า ท่านเหล่านั้นก็จะใช้ชีวิตสะดวกสบายที่ระบบทุนนิยมมอบให้หรือไม่ใช้ก็ได้ โดยใช้สิ่งที่ทุนมอบให้เป็นแต่เพียงเครื่องมือเท่านั้น โดยมีสติรู้เท่าทัน ทำให้มีทางเลือกเปิดกว้างมากขึ้น แต่ก็มีความเป็นไปได้มากเช่นกันว่าคนส่วนหนึ่งถึงแม้พยายามฝึกฝนจิตอย่างสม่ำเสมอ แต่ก็อาจจะมีโอกาสพ่ายแพ้แก่กามตัณหาที่ทุนนิยมนำมาเสนอให้ และนี่ก็คือภาพส่วนใหญ่ที่ปรากฏให้เห็นเป็นภาพที่ดูเหมือนว่าความเสื่อมถอยกำลังคืบคลานเข้ามาในสถาบันพุทธศาสนา ถึงแม้จะไม่ใช่ว่าความเสื่อมในตัวศาสนาหรือคำสอนของศาสนา ขณะเดียวกันก็มีบุคคลอีกพวกฝั่งหนึ่งที่เติบโตขึ้นมาในระบบทุนนิยมเจริญวัยขึ้น เพราะฉะนั้นบางทีก็พบว่าความจริงนั้นทุนนิยมเป็นแค่เปลือกนอกที่สวยงาม แต่ไม่ได้ให้แก่นสารกับชีวิตก็เรียนรู้แล้วเข้าใจพุทธธรรมมากยิ่งขึ้น ในโลกอนาคตคิดว่ามันน่าจะเป็นโลกของฆราวาสนะครับ ไม่ใช่เป็นโลกของพระสงฆ์ เนื่องจากพระสงฆ์ส่วนหนึ่งและส่วนใหญ่ก็คือสมมติสงฆ์ ไม่สามารถควบคุมจิตและมีภูมิคุ้มกันต่อทุนนิยมได้ดีพอ ผู้ที่อยู่ในโลกสงฆ์ต่อไปได้ในอนาคตต้องตั้งปณิธานว่าจะเป็ นอริยสงฆ์เท่านั้น พระอริยสงฆ์ก็คงจะยังมีต่อไป และเป็นธรรมดาที่พระสงฆ์แต่เพียงรูปแบบจะมีจำนวนลดลง เพราะจะเหลือแต่เฉพาะผู้มุ่งมั่นจะเป็นอริยสงฆ์และผู้ที่สามารถดำรงสมณะเพศได้ด้วยเงื่อนไขอื่นๆ ในบริบทที่เหมาะสมกับตนเองและสภาพแวดล้อมที่คนในสังคมนั้นรับได้ ขณะที่โลกฆราวาสก็จะขยายตัวมากขึ้นจากการกระตุ้นจากทุนนิยม จากการใช้ประโยชน์จากทุนนิยมแล้วมีภูมิคุ้มกันที่ถูกสร้างภายในระบบทุนนิยมเอง ขณะเดียวกันก็สามารถฝึกฝนและพัฒนาจิตต่อไปด้วย คือขณะนี้จริงๆ แล้วมีคนวัยรุ่นไปปฏิบัติธรรมตามสำนักต่างๆ เพราะแรงกดดันจาก

สังคมทุนนิยม ทำให้คนวัยรุ่นพยายามแสวงหาทางออกจากแรงกดดันเหล่านั้น ในยุคก่อนที่วัยรุ่นแสวงหาคือสังคมนิยม แต่ว่าสังคมนิยมที่มันล่มสลายก็เพราะไม่มีจริยธรรมกำกับจริงๆ แล้วสังคมนิยมก็เป็นวัตถุนิยมแบบหนึ่งเท่านั้นเอง แทนที่ที่ไม่มีอะไรควบคุมก็เปลี่ยนเป็นทุนนิยมได้ง่ายเหมือนอย่างจีน อย่างเวียดนาม เพราะฉะนั้นคนจำนวนมากจึงจะเริ่มให้ความสนใจในเรื่องการพัฒนาจิตใจมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม แต่บุคคลประเภทนี้จะเพิ่มมากขึ้นหรือน้อยลงก็ต้องมีเงื่อนไขอื่นๆ ประกอบ ฉะนั้นจริงๆ แล้วการต่อสู้ทั้งหมดก็เป็นการต่อสู้ระหว่างกิเลสของเรากับตัวเราเองตลอดเวลา โดยที่กิเลสถูกนำมาพลิกแพลงให้มีรูปลักษณะที่ฉ้อฉลมากขึ้น ถ้าเราไม่สามารถพัฒนาสติปัญญาตามให้ทันเราก็เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ นอกจากนั้นทุนนิยมมีแนวโน้มที่จะทำลายมนุษย์ให้หมดไปจากโลกด้วย เพราะว่าปัญหาโลกร้อน ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาเหล่านี้ถ้ามันมาเร็วมาก จนกระทั่งมันสามารถทำลายมนุษย์ไปก่อนก็เป็นได้ และมีความเป็นไปได้จริงด้วยในระดับหนึ่ง ถ้ามันค่อยๆ เป็นค่อยๆ ไปคนก็ไม่ค่อยรู้สึก แต่ว่าถ้ามันมาในจังหวะที่ทำให้คนปรับตัวได้เปลี่ยนแปลงวิธีคิดได้ ก็จะสามารถที่จะเปลี่ยนวิธีคิดเปลี่ยนแนวทางในการดำรงชีวิตได้ เพราะฉะนั้นตรงนี้เป็นปัจจัยทางรูปธรรมที่สำคัญว่ามันจะมาเร็วมากน้อยเพียงไร พอที่จะทำให้คนเปลี่ยนมาดำรงรับได้ทันหรือไม่ทัน ตรงนี้จึงเป็นประเด็นที่จะต้องติดตามดูกันต่อไป

ขณะนี้พระพุทธศาสนาได้เปลี่ยนแปลงแล้ว จึงเกิดปัญหาขึ้นหลายประเด็นด้วยกัน เช่น เรื่องพระสงฆ์ตกอยู่ในอำนาจของความสะกดกลายทางวัตถุ คนบวชน้อยลง คนเข้ามาศึกษาพระพุทธศาสนาในวัดน้อยลง วัดร้างมากขึ้น หลักสูตรการศึกษาพระพุทธศาสนาแทบจะไม่มีใครพูดถึง คนไทยก็ไม่วู้พระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือดำรงชีวิตไม่อยู่ในวิถีของชาวพุทธ ฉะนั้นปัญหาเหล่านี้ทำให้เราต้องคิดว่าพระพุทธศาสนาจะอยู่รอดได้อย่างไร จะดำรง

ความสำคัญในสังคมไทยได้อย่างไร ในเรื่องนี้ไม่ว่าทุนนิยม พุทธนิยม เป็นเรื่องที่มีการต่อสู้กันมาตลอดเวลาในอดีต ในสมัยพระพุทธเจ้าก็มีจิตนิยม และวัตถุนิยม ระบบความคิดหรือระบบวิถีเหล่านี้เป็นระบบที่ต่อสู้กันมานาน จนกระทั่งระบบเหล่านั้นก็กลายเป็นศาสนาต่างๆ ส่วนพระพุทธศาสนาก็เกิดเป็นมัชฌิมนิยม การดำเนินชีวิตในท่ามกลางของการพัฒนาที่เราเรียกว่าพัฒนาสังคมนั้น แต่ละสังคมมีกลไกหรือแรงผลักดันหลายอย่างด้วยกัน ไม่เพียงแต่เรื่องศาสนา ยังมีเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา วัฒนธรรม เหล่านี้เป็นการนำสังคมนั้นๆ ไปสู่อุดมคติ ถ้าถามว่ากลไกหรือว่าพลังมี ๓-๔ พลังขึ้นมา อันไหนมีพลังมากกว่ากัน การเมืองหรือเศรษฐกิจ เศรษฐกิจการเมืองก็ใช่ แต่เศรษฐกิจมาก่อน ประเทศไทยมีปัญหาเศรษฐกิจ ฉะนั้นถ้าท่านไปทำอะไรหรือว่าสังคมไปทำอะไร หรือศาสนาไปทำอะไรที่แตกต่างไปจากเศรษฐกิจจะทำได้ การเป็นพุทธต้องปรับ อยากอยู่ต้องปรับตัวเอง ต้องปรับปรุงเพื่อหาฐานเสียงของตัวเอง ฉะนั้นการติดตามแก้ไข ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง เหล่านี้ต้องมี อย่างทุนนิยมเองเขาก็มีการแก้ไขปรับปรุงอย่างซับซ้อน พระพุทธศาสนาก็เหมือนกันก็ต้องแก้ไขปรับปรุงเปลี่ยนแปลง แม้แต่จิตนิยมก็มีการเปลี่ยนแปลง เทวนิยมเดี๋ยวนี้ก็เปลี่ยนแปลงตัวเอง ศาสนาเทวนิยมเดี๋ยวนี้ทั่วโลกก็เปลี่ยนแปลง เปลี่ยนแปลงตัวเองเพื่อให้อยู่ได้ ฉะนั้นเชื่อว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างรู้เท่าทันเป็นวิธีแก้ไขอย่างถูกต้อง

การที่จะให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบันได้จะต้องเป็นสังคมแบบพุทธ สังคมทุนนิยมแบบพุทธ เพราะถ้าพุทธแยกออกไปเท่ากับว่าพุทธจะแยกจากสังคม หากเราแยกจากสังคม มันจะเป็นอย่างไร จะต้องมีปัญหา เพราะฉะนั้นวิธีการคือสังคมนิยมพุทธ แม้ว่าจะใช้เครื่องมือแบบทุนนิยม เพื่อประโยชน์ในการโฆษณา ก็อย่าลืมจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา ไม่ถึงขนาดต้องว่าสามารถทำลายกิเลส สามารถทำลายความต้องการได้อย่าง

พระอรหันต์ ไม่ต้องถึงขนาดนั้น เพียงขอให้คนดำรงตนอยู่ในท่ามกลางสังคมทุนนิยมได้อย่างมีความสุข เป็นชาวพุทธที่ดี เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่ดี ก็น่าจะพอ

ในการปรับตัวเราจะต้องแยกระหว่างรูปแบบและจารีต ในพระพุทธศาสนาแก่นหรือเนื้อหาสาระที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนา ตัวจารีตหรือตัวรูปแบบเปลี่ยนได้ตลอดเวลา ทุนนิยมเข้าครอบงำทุกสิ่งทุกอย่าง สิ่งที่ทุนนิยมทำได้คือทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบ แต่ทุนนิยมไม่สามารถทำให้พุทธธรรมผุพังไปได้ เพราะพุทธธรรมเป็นสัจธรรมแห่งชีวิต เป็นแก่นและสาระแห่งชีวิต トラบไคที่มนุษย์ยังมีชีวิต แก่นและสาระทั้งหลายที่เป็นสัจจะของชีวิต มนุษย์ก็ยังคงดำรงอยู่ โดยที่ทุนนิยมก็ไม่สามารถทำลายได้ แต่ว่าที่สำคัญคือจะต้องสร้างภูมิคุ้มกันต่อทุนนิยมให้เพิ่มมากขึ้น ขณะนี้เราจะชอบหรือไม่ชอบก็ตามทุนนิยมได้กลายเป็นสถาบันที่ค่อนข้างจะเข้มแข็งแล้ว ส่วนสถาบันสงฆ์ที่เคยเข้มแข็งบัดนี้ถูกทุนนิยมกัดกร่อนลงไป แต่ว่าการที่ทุนนิยมกัดกร่อนสถาบันสงฆ์นั้น ไม่ได้แปลว่ามันสามารถทำลายพุทธธรรมได้ วิธีที่จะสู้กับทุนนิยมมี ๒ ทางด้วยกัน คือ หากคานจัดอะไรที่จะไปจัดสถาบันทุนนิยมนี้ให้ได้ คิดว่าถ้าตั้งคำถามอย่างนี้ก็แก้ปัญหายาก เพราะว่าทุนนิยมเป็นสถาบันที่เข้มแข็งเพราะฉะนั้นวิธีการก็จะต้องไปดูว่าทุนนิยมมีจุดอ่อนอยู่ตรงไหน แล้วก็หากคานจัดซึ่งมีอยู่ ๒ วิธี คือจัดจุดเล็กๆ แล้วให้ไปกระทบจุดใหญ่ หรือว่าไปจัดจุดใหญ่เลย วิธีที่ดีก็คือหากคานจัดเล็กๆ หลายๆ อันเพื่อที่จะให้มีผลกระทบถึงคานจัดที่ใหญ่ขึ้น ขณะนี้เราไม่ได้สิ้นหวังทีเดียว การที่เรามีสถาบันสงฆ์ที่สำคัญคือมหาวิทยาลัยสงฆ์อยู่ ๒ สถาบัน ทำให้ฆราวาสสามารถที่จะเรียนรู้พุทธธรรมได้แล้ว ตรงนี้เป็นประเด็นสำคัญที่เราคิดว่าน่าจะมีทางที่จะปรับเปลี่ยนบ้าง เพียงแต่ว่าที่สำคัญก็คือเราอย่าไปติดที่จารีต อย่าไปติดที่รูปแบบ เพราะว่าถ้าเราไปติดที่รูปแบบที่จารีต เราก็จะโยนหารูปแบบเดิมๆ ที่เราคิดว่าเป็นรูปแบบที่ประสบความสำเร็จ แต่ว่าในเมื่อสังคมเปลี่ยนไปมาก

เทคโนโลยีก็เปลี่ยนแล้ว ก็เพียงแต่ว่าอย่าให้ไปติดกับรูปแบบ ยกตัวอย่างเช่นคนในปัจจุบันติดกับรูปแบบใหม่ก็คือสังคมก้มหน้า เพราะฉะนั้นตอนนี้ยังไม่เป็นไร ยังไม่สาย เมื่อเริ่มเข้าสังคมก้มหน้าแล้วก็เอาชาวสังคมก้มหน้าเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่ความรู้ความคิดที่ถูกต้อง สมมุติสงฆ์เป็นอีกส่วนหนึ่งที่อยู่ในสภาวะที่เหมาะสมในบริบทที่สังคมก้มหน้าหรือสนับสนุน เพราะฉะนั้นขณะนี้ไม่สามารถจะไปตัดสินได้ว่าทุนนิยมจะชนะหรือว่าพุทธธรรมจะชนะ เพราะว่าทั้งหมดเป็นการต่อสู้โดยตลอด การต่อสู้ทั้งหมดก็มีเงื่อนไขทั้งที่อาจจะแพ้หรืออาจจะชนะ เพราะฉะนั้นทำอย่างไรเราจะสร้างเงื่อนไขการชนะให้เด่นขึ้น อีกประเด็นหนึ่ง การที่พวกเราทั้งหลายเป็นอยู่ในโลกของฆราวาสแล้วก็ต้องอยู่กับโลกทุนนิยมทุกวันๆ เพราะฉะนั้นเรื่องที่สำคัญก็คือการอยู่อย่างมีสติ อันนี้เป็นเรื่องที่สำคัญ และเมื่อมีสติแล้วก็ใช้ปัญญาในทางที่เป็นประโยชน์ให้มากที่สุด

ขณะนี้ทุนนิยมได้ครอบงำความคิดของคนเกือบทั้งโลก แต่ทำไมทุนนิยมจึงครอบงำความคิดคนทั้งโลกได้ เศรษฐกิจมีอยู่ ๒ ระบบ เศรษฐกิจระบบหนึ่งอยู่บนพื้นฐานความโลภ เศรษฐกิจอีกระบบหนึ่งนั้นอยู่บนพื้นฐานแห่งความสุข เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าเรามีความสุขจากการที่ทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่น ย่อมมีแต่ชนะถ้อยเดียว แต่ว่าถ้าเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนความโลภก็เป็นเศรษฐกิจที่แข่งขัน มีผู้แพ้ผู้ชนะ เป็นเศรษฐกิจที่เสมอๆ กัน และหากว่าผู้ชนะเกิดไปสังสารผู้แพ้ด้วยก็กลายเป็นแพ้ถ้อยเดียว แทนที่จะเป็น ชนะถ้อยเดียว แต่ว่าถามว่ามีความหวังกับเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมากน้อยเพียงใด คำตอบก็คือไม่มาก เพราะที่สำคัญก็คือถ้าหากว่าจะเข้าใจเศรษฐกิจพอเพียงได้ คุณจะต้องยึดหลักโภชนาเมตตัญญูตา คือรู้จักประมาณในการบริโภค ถ้าไม่เข้าใจเรื่องพวกนี้ ก็ไม่มีวันที่จะไปคิดถึงเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงได้ เพราะฉะนั้นในประเทศของเราที่ผ่านมาตั้งแต่ยุคทักษิณมิกเป็นต้นมา ได้เพิ่มความโลภให้แก่คนในสังคมขึ้นอย่างมหาศาล จึงเป็นอุปสรรคที่สำคัญ นอกจากนั้น

คนเป็นจำนวนมากถึงแม้ว่าจะได้ยินคำว่าเศรษฐกิจพอเพียง ก็ไม่เข้าใจลึกซึ้งที่ว่าเศรษฐกิจพอเพียงมีความหมายว่าอย่างไร ยิ่งชื่อเศรษฐกิจพอเพียงยิ่งก็มีปัญหาเพราะว่าหลายคนบอกแต่แรกเลยว่าฉันไม่พอเพียงนะ แต่ถ้าหากเราพูดถึงเรื่องความสุขเรื่องประโยชน์สุขก็จะเข้าใจว่าทำไม ความสุขมวลรวมประชาชาติ (gross national happiness) ของภูฏานจึงได้โด่งดังกว่า เพราะว่าเขาพูดถึงเรื่องความสุข แต่เราไปพูดถึงเรื่องความพอเพียง ความจริงแล้วเราควรจะต้องให้ไปถึงความสุขและประโยชน์สุขในที่สุด

การจัดการให้พระพุทธศาสนาเข้าสู่วิถีชีวิตคนอย่างแท้จริงก็เป็นอีกวิธีหนึ่งในการปรับเข้ากับทุนนิยมเรื่องนี้ก็จะทำได้ เช่น การจัดการเรื่องศพ มีโอกาสมากมายที่เราจะทำให้คนได้รับรู้และเข้าใจพระพุทธศาสนา เช่น แทนที่เราจะสวดแบบเดิมเป็นประจำเป็นประเพณี เราอธิบายด้วยแต่ไม่ใช่แค่สวดแล้วก็แปล อธิบายเพิ่มเติมด้วย การสวดจึงอาจจะไม่ได้ ๔ จบแต่เป็น ๑ จบอย่างนี้ เป็นต้น ในการเผาศพอาจจะต้องมีการระบุว่าจะต้องเทศน์อย่างไร ถ้าจะทำให้เป็นรูปแบบอาจจะต้องมีข้อกำหนดอย่างกว้างบ้างแล้วแต่ละวัดจะนำไปดัดแปลงเอาเอง หากจะพิจารณาต่อไปว่าตรงนี้เป็นเรื่องตาย แต่คนก็ยังมิเกิด แก่ เจ็บ แล้วในระหว่างนั้นก็ยังมีขั้นตอนของชีวิตย่อยๆ อีกมาก พระจะทำอย่างไร เช่น สำหรับคนแก่ เวลานี้คนแก่ถูกทอดทิ้งมากทำไมสถาบันสงฆ์ไม่สร้างโครงการที่ว่าในทุกอำเภอให้มีวัดที่มีสถานดูแลคนแก่ ซึ่งอาจจะมีแบบเสียเงินและไม่เสียเงิน ดูแลไปจนคนผู้นั้นถึงแก่ความตาย โดยเราใช้หลักการเดียวกันกับที่พวกทุนนิยมต้องการคือให้มีคุณภาพดีๆ และให้ราคาถูก อย่างนี้คนร่ำคนรวยก็อาจจะอยากเข้ามาใช้บริการ แล้วเมื่อเข้ามาแล้วเขาก็จะเห็นว่าการสงเคราะห์มนุษย์เป็นเรื่องที่เป็นวิถีของชาวพุทธ ซึ่งจะต่างกับทุนนิยม

ที่เขาจะคิดในเรื่องกำไร เรื่องเด็กก็ทำได้ เช่น มีวัดแห่งหนึ่งในต่างประเทศ ตอนเย็นๆ พ่อแม่ยังไม่เลิกงาน เด็กๆ เลิกเรียนแล้วรถโรงเรียนก็มาส่งที่วัด วัดมีคอมพิวเตอร์ให้เล่น ให้อยู่ในบรรยากาศของวัด ของการสงเคราะห์ คือถ้าทุกกิจกรรมเหล่านี้เราคิดเป็นช่วงชีวิต เกิด แก่ เจ็บ ทำให้เป็นเรื่องธรรมดาได้ตลอด แล้วถ้ากิจกรรมเหล่านี้เข้าไปสู่วิถีชีวิตแล้วพระพุทธศาสนาก็น่าจะไม่ใช่ชีวิตก็จะไม่แยกขาดออกจากกัน แล้วพระพุทธศาสนาก็จะสามารถใช้วิธีการอะไรก็ได้ที่มีประสิทธิภาพของทุนนิยมมาจัดการ แต่เราไม่ได้จัดการเพื่อกำไร เราจัดการเพื่อมนุษยธรรมหรือเพื่อประโยชน์ของผู้ที่เราเข้าไปจัดการ อย่างนี้ก็จะไปสร้างความรู้สึกว่ามีอีกมิติหนึ่งของการคิดหรือของวิถีชีวิตที่ไม่ต้องพูดถึงเรื่องของกำไรขาดทุน แต่ในที่สุดเพราะว่าถ้าเราทำได้ดีมีคุณภาพ คนก็จะมาเอง แต่เราต้องมีระบบการจัดการ ต้องมีสถาบันที่เข้มแข็ง วิธีนี้เป็นวิธีที่ทำได้ในสังคมทุนนิยม ซึ่งมันเข้มแข็งมาก ก็คือเราใช้หลักการของทุนนิยมสร้างกิจกรรม แล้วแทรกซึมเข้าไปโดยมีจุดมุ่งหมายและความคิดที่เป็นแบบพระพุทธศาสนา เราก็จะไม่ต้องทิ้งแก่นของพระพุทธศาสนา แต่ถ้าเราไม่มีตัวความคตินี้ยึดไว้ให้มั่นคง ก็จะกลายเป็นสังคมค้ากำไรไปได้ วัดทั้งหลายที่จัดการเรื่องคนให้เข้าไปทำบุญมากๆ กิจกรรมอย่างนี้ก็จะทำได้ ถ้าคิดอย่างนี้ ทำอย่างนี้แล้วสร้างเครือข่ายไปในแต่ละจังหวัดแล้วมีการดูแลตรวจสอบควบคุม มีการพัฒนาเกิดขึ้น ถ้าเราสร้างระบบอย่างนี้ได้ เราก็จะอยู่ในสังคมทุนนิยมได้ด้วยข้อได้เปรียบที่ว่าเราสามารถทำได้ดีและถูก เพราะว่าเราไม่ต้องไปคิดกำไรมากที่สุดอย่างทุนนิยม นี่อาจจะเป็นวิธีการหนึ่งที่เราจะสามารถทำได้ในระบบนี้ พระพุทธศาสนาก็จะดำรงความสำคัญอยู่ได้ในสังคมทุนนิยม

